

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ЧЕРЕЗ РОЗУМІННЯ СИМВОЛУ ЯК ЗАСОБУ ВИРАЗНОСТІ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ

Нові соціокультурні умови вимагають від вчителя образотворчого мистецтва не лише теоретичних та історичних знань образотворчого мистецтва, але і власного творчого самовираження. Результатом такого самовираження є створення твору мистецтва, який містить в собі художній образ, що виражається через символ і розглядається як явище складне та багатозначне.

Ключові слова: творче самовираження, творча індивідуальність, символ, художній образ, художня творчість, засіб виразності, образ.

New socio-cultural conditions require from a teacher of fine arts not only theoretical and historical knowledge of the discipline but also his own creative expression. The result of this expression is a work of art that embodies an artistic image; the latter is expressed through symbols and acts as a complex and meaningful phenomenon.

Keywords: creative expression, creative personality, character art image, art work, a means of expression, an image.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної освіти, головною цінністю якої виступає людина, а саме людина-творець, культурна людина, що здатна вирішувати актуальні життєві та професійні проблеми, направлено на створення відповідних оптимальних умов для розкриття здібностей, творчого потенціалу, становлення емоційно-ціннісних відносин людини до навколишнього світу, виховання її моральних та естетичних почуттів. Відповідно до системи освіти, виховання і навчання підростаючого покоління в нових соціокультурних умовах вимагає ініціативного, мобільного, творчо-активного педагога, який вміє працювати в режимі самостійного педагогічного пошуку шляхів виховання і навчання. Лише педагог, що володіє вище зазначеними якостями здатен сприяти розвитку вільної, креативної, самостійної особистості, що є суб'єктом власного життя.

На сучасному етапі освіти підготовка майбутніх вчителів образотворчого мистецтва не повинна зводитися лише до підготовки вузького-профільного фахівця для викладання уроків образотворчого мистецтва. Підготовка вчителя образотворчого мистецтва повинна бути направлена на становлення та розвиток особистості педагога-художника, формування його компетентності, а також в процесі художньо-освітньої діяльності необхідно створювати умови реалізації особистісного потенціалу, творчого самовираження, сприйняття прекрасного, художнього освоєння дійсності та самопізнання.

Метою написання статті є виокремлення способів формування творчого самовираження майбутніх вчителів образотворчого мистецтва.

У процесі підготовки вчителів образотворчого мистецтва необхідно враховувати той факт, що студенти різною мірою схильні до художньої творчості, яка зумовлена схильністю, обдарованістю, геніальністю, що є генетично закладені природою і успадковані від предків, а також і від соціальних факторів якими виступають виховання особистості, суспільний устрій, суспільна свідомість. Тому проблема творчого самовираження в образотворчому мистецтві носить багатоплановий характер і пов'язана як із фундаментальними законами розвитку особистості в онтогенезі, так і з естетичними пріоритетами суспільства, із появою нових форм суспільної свідомості.

Виклад основного матеріалу. Творче самовираження можна трактувати як активний процес створення нових художніх творів з метою вдосконалення власних образотворчих можливостей та індивідуальних здібностей у конкретній творчій діяльності, а також реалізації свого «Я». Процес підготовки майбутніх вчителів образотворчого мистецтва, що дозволяє формувати творче самовираження особистості студента, є процесом цілеспрямованого розвитку художньо-творчих здібностей, уяви, художнього смаку, емоційно-естетичного досвіду на основі стійкої мотиваційної бази. Також процес спрямовано на розвиток інтересу до творів образотворчого мистецтва, на вміння бачити, трактувати нові грані в художньому образі, на здатність емоційно співпереживати дійсності та художньому образу, що створюється, на творче ставлення до художнього матеріалу, на встановлення діалогу між художником та глядачем.

Художня творчість виступає процесом творчого самовираження. Творчий процес починається з задуму, який є результатом сприйняття життєвих явищ та їх розуміння особистістю на основі її глибинних індивідуальних особливостей. Ступінь загальнокультурної підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва нерозривно взаємопов'язано із його здатністю створювати або сприймати, трактувати змістовні художні образи та витвори елітарного мистецтва, що не повторюють життя дзеркально, а створюють особливу художню реальність. Художня реальність може бути паралельна історії, може бути її моделлю, але вона не є її ідентичністю. Така реальність побудована на художніх образах, якими виступає алегорична, метафорична думка, що розкриває одне явище через інше [1]. Асоціативність – одна з особливостей психологічного механізму художньої творчості – на гносеологічному рівні проявляється у вигляді метафоричності, парадоксальності, сполученні віддалених один від одного явищ. Кожна епоха знаходить у класичному образі нові сторони і дає йому нове трактування. Така зміна художнього бачення відбувається як у філогенезі при зміні однієї культури іншою, так і в онтогенезі – при проходженні людиною різних стадій і етапів розвитку. Нові образи створюються завдяки різноманітним потребам які виникають в певний період. Такі потреби породжуються в процесі людської діяльності, у процесі накопичення знань, зміною суспільних умов життя, прогностичних потреб. Формування нової культурної свідомості, нового світогляду, картини світу залежить не тільки від суспільно-побутової та суспільно-культурної ситуації, а й формується в рамках індивідуальної творчої діяльності та індивідуального дозрівання особистості, що дозволяє вільно трактувати символізм мистецтва. Відступ від реальності, вихід за її межі дозволяє розширити пізнавальні можливості та забезпечує здатність людини передбачити наслідки та результати певних дій, крім цього дозволяє створювати новий світ.

У мистецтві художній символ виступає як засіб виразності, він створюється художником, як створюються метафори і порівняння. Однак художній символ відрізняється від інших засобів виразності в мистецтві і насамперед від знака. Їх відмінність полягає в тому, що знак, як правило, має одне основне значення, у той час як художній символ володіє багатозначністю. По відношенню до повноцінного художнього образу художній символ виконує допоміжну роль. Художній символ виступає засобом досягнення виразності художнього образу, що є кінцевою метою і результатом творчості. Символічність образу є не що інше, як необхідна в реалістичному мистецтві міра умовності, безпосередньо спрямована проти фотографічної описовості.

Якщо в реалістичному мистецтві символічність та образність співвіднесені і врівноважені між собою, в інших художніх напрямках ця рівновага відсутня. Переважання умовності в змісті творів було характерним не тільки для ранніх форм художньої культури, але і для такої її розвиненої форми, якою була антична культура. Причиною тому була міфологія, яка виступала не тільки як світогляд, але і як форма мислення, у тому числі художнього. Під впливом християнської міфології середньовічне мистецтво набуває ще більшої символічності. Гіпертрофію художнього символу можна знайти в мистецтві XVIII-XX ст.. Але необхідно зауважити, що витвори мистецтва, які залишилися в історії та досягали значних успіхів в різні епохи, мали символ, який не закреслював образ, а, навпаки, допомагав більш яскравому розкриттю образного змісту твору. Таким чином, можна зазначити, що для творчого самовираження в процесі художньої творчості є важливим розуміння символу як засобу виразності художнього образу. Так, у своїй роботі «Символ в культурі» Ю.М. Лотман позначає можливість двох підходів до вивчення символів, таких як раціональний та ірраціональний. Раціональний підхід розглядає символ як знак, а ірраціональний – як накопичувач пам'яті культури. Специфіка такого підходу полягає в тому, що символ накопичує значення, які він колись мав. З однієї історичної епохи символ з притаманним йому набором значень переходить в іншу, де здобуває нові словесні навантаження і значення, не втративши колишніх. Символи утворюють семантичну мережу, за допомогою якої вони несуть суть речі, від глибинних її смислів до сьогодішніх значень [5].

У своїй роботі «Філософія символічних форм» німецький культуролог Е. Кассіпер (1874-1945) стверджує, що на певному етапі еволюції людини, а саме на етапі виникнення самосвідомості, людина розриває «ланцюг», що пов'язує його із зовнішнім світом і, якщо перші кроки інтелектуальної і культурного життя людини можна представити як свого роду розумове пристосування до оточення, то по мірі розвитку культури виявляється і протилежна тенденція людського життя, яка полягає у створенні символічної системи, що дозволяє зробити зв'язки людини зі світом опосередкованими. На

думку Е. Кассіра, фізична реальність ніби віддаляється в міру того, як росте символічна активність людини.

З. Фрейд представляв символи як «деформовані потреби», а символізм розглядав як результат дії примітивного психологічного механізму, що знімає психічне напруження, викликане затримкою в задоволенні інстинктивних потреб. Фрейд та його послідовники вважають, що символи - явище примітивного рівня, їх поява характерна для психічних захворювань, сновидінь, «стомлення психіки». Цілісність, універсальність характеру символів різних цивілізацій і епох пояснюється універсальністю інстинктів, що властиві всім людям. Символоутворення слід розуміти як регресивну тенденцію, що в більшості властива хворій психіці, тоді як символізація виступає одним із видів проекції хворої особистості.

Принципово протилежні погляди на символізм має в основі своїх ідей Юнг. Символом він вважає термін, ім'я або зображення, які можуть бути відомі в повсякденному житті, але володіють специфічним додатковим значенням до свого звичайного значення. Слово і зображення є символічними, якщо вони мають на увазі щось більш, ніж їх очевидне і безпосереднє значення [9: 64]. Юнг розглядає символізм у тісному зв'язку з динамікою індивідуального і колективного несвідомого. Вчений виділив архетипічні символи, що виступають в якості основи утворення символу. Такі архетипічні символи являють собою універсальні моделі або мотиви, що виникають з колективного несвідомого і які є основним змістом релігій, міфології, легенд і казок. Архетип є базовою схемою і не може сприйматися як конкретний, визначений міфологічний образ або мотив. Він виступає як передумова для утворення різних образів, які можуть сильно різнитися в деталях, але не втрачають своєї первісної основи. За теорією Юнга, на основі архетипів виникають природні символи та культурні символи. Природнім символам притаманний транскультурний, позачасовий характер і являють собою безліч варіацій архетипових образів. Такі символи легко простежуються до архайчних коренів, своїх витоків. У свою чергу, культурні символи є важливим складовим елементом ментального пристрою; символи пройшли велику свідому еволюцію від своїх архайчних коренів, хоч і не втратили з ними зв'язку. У процесі такої еволюції відбувається безліч перетворень, які призводять до виникнення колективних образів які приймаються цивілізованим суспільством. Культурна еволюція людства нерозривно пов'язана зі здатністю до символічного утворення.

Послідовники Юнга символи розглядають не як атрибут проекції хворої особистості, а як властивість здорової, повноцінної психіки. Також розглядають символ як природний спосіб психічної експресії на самих різних стадіях психічного розвитку, включаючи і зрілу психіку; як інструмент особистісного зростання, а не лише як засіб відновлення психічного балансу [9].

Можна виділити цілий ряд ознак символу: образність, вмотивованість, комплексність змісту, багатозначність, розпливчастість кордонів значень в символі, архетипність символу, його універсальність в окремо взятій культурі, перетин символів у різних культурах, національно-культурна специфічність цілого ряду символів, сполучення символу з міфом і архетипом [6].

Образність виступає найважливішою властивістю символу, тому багато вчених підходять до поняття символу через образ. Кожен символ є образом, проте образ можна вважати символом лише за певних умов. Важливими особливостями символу є абстрагованості від конкретного образу і багатозначність, у цьому і є його цінність адже він може застосовуватися до різних конкретних ситуацій. Образно-символічна форма дозволяє найбільш адекватно висловити ірраціональне, аксіологічний зміст.

Так, мистецтво як носій художнього образу направлене на філософсько-естетичне осмислення зображуваного, інтерпретацію характерних процесів та явищ через систему художніх символів. Таке осмислення та інтерпретація у сукупності створюють естетичну атмосферу, яка захоплює почуття і розум глядача. Великою прерогативою мистецтва є його здатність художньо осмислювати дійсність, розкривати і досліджувати внутрішній світ людини. Також характерною особливістю мистецтва, що відрізняє його від інших форм суспільної свідомості, є емоційно-чуттєве начало, яке стимулює митця до створення, а аудиторію до сприймання художнього твору.

Розвиток художньо-творчої індивідуальності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, для якої характерне творче самовираження, можливий при врахуванні багатоплановості символу як засобу художнього образу в мистецтві, що створюється або трактується. Цілісне, змістовне, органічне, таке що відповідає суті та породжує нові поняття сприймання та створення художніх символів, утворюється внаслідок взаємодії соціокультурних та особистісних якостей творчої індивідуальності.

Висновки. Таким чином, формування творчого самовираження майбутнього вчителя образотворчого мистецтва слід розглядати як двосторонній процес, пов'язаний, з одного боку, з виробленням необхідних якостей творчої особистості, а з іншого, – із формуванням у неї досвіду творчості. У першу чергу, вчитель образотворчого мистецтва є не лише носієм спеціальних вмінь та знань, але і творчо-активною особистістю, що здатна продукувати витвори мистецтва як результат художньої творчості, тобто процес символічного пізнання та відтворення дійсності. Явища, процеси дійсності митець опановує ірраціонально, через творчу інтуїцію яка є підсвідомим, інстинктивним стимулом художньої творчості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білодід Ю. М., Поліщук О. П. Основи дизайну: навчальний посібник / Ю. М. Білодід, О. П. Поліщук. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004. – 240 с.
2. Копытин, А. И. Основы арт-терапии / А. И. Копытин. – СПб.: Лань, 1999. – 256 с.
3. Кэрлот, Х. Э., Бауэр, В. Словарь символов / Х. Э. Керлот, В. Бауэр. – М.: РЕФЛ-бук, 1994. – 608 с.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность: Сознание: Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1974. – 304 с.
5. Лотман, Ю. М. Символ в системе культуры / Ю. М. Лотман // Избранные статьи в трех томах / Статьи по семиотике и топологии культуры. – Таллин: Александра, 1992. – Т. 1 – С. 191–199.
6. Мамардашвили, М. К., Пятигорский, А. М. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символизме и языке / М. К. Мамардашвили, А. М. Пятигорский. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 214 с.
7. Панов, Е. Н. Знаки, символы, языки / Е. Н. Панов. – М.: Знание, 1983. – 248 с.
8. Цветков А. В. Об актуальных проблемах психологического изучения символа / А. В. Цветков // Вестн. ТГУ. Серия «Гуманитарные науки. Психология» – 2007. – № 12 (56). – С. 154-158.
9. Юнг, К. Г. Человек и его символы / К. Г. Юнг. – СПб.: Б.С.К., 1996. – 454 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Гусева Катерина Василівна – викладач кафедри хореографічних дисциплін, образотворчого мистецтва та дизайну, секції образотворчого мистецтва та дизайну Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.